

REFLEKSIV DEBRIFING ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METAKOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Sultonova MahliyoXon Jo‘raboy qizi
Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23254568>

Annotatsiya. Mazkur maqolada refleksiv debriefing asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv faoliyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Metakognitiv faoliyat shaxsning o‘z bilish jarayonlarini anglash, rejalashtirish, kuzatish, tartibga solish va natijalarini baholashga yo‘naltirilgan integrativ kasbiy sifat sifatida talqin etiladi. Refleksiv debriefing pedagogik tajribadan keyingi strukturali tahlil vositasi sifatida bo‘lajak o‘qituvchining qaror qabul qilish jarayonini qayta ko‘rib chiqishi, qo‘llangan strategiyalarning samaradorligini baholashi va yangi vaziyat uchun muqobil harakat rejasini ishlab chiqishiga xizmat qilishi asoslanadi. Nazariy tahlil asosida refleksiv debriefingning metakognitiv faoliyatni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi besh funksiyasi hamda “rekonstruksiya – monitoring – sababiy tahlil – strategik qayta rejalash – transfer” ketma-ketligi taklif etiladi. Ushbu yondashuv pedagogik amaliyot va simulyatsion mashg‘ulotlarni oddiy tajriba to‘plashdan ongli kasbiy o‘rganish jarayoniga aylantirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: refleksiv debriefing, metakognitiv faoliyat, bo‘lajak o‘qituvchi, metakognitiv monitoring, o‘z-o‘zini boshqarish, pedagogik tajriba, refleksiya, strategik rejalash, transfer.

РАЗВИТИЕ МЕТАКОГНИТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ РЕФЛЕКСИВНОГО ДЕБРИФИНГА

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы развития метакогнитивной деятельности будущих учителей посредством рефлексивного дебрифинга. Метакогнитивная деятельность рассматривается как интегративное профессиональное качество, обеспечивающее осознание, планирование, мониторинг, регуляцию и оценивание собственных познавательных и профессиональных действий. Обосновано, что рефлексивный дебрифинг как структурированный анализ после педагогической деятельности помогает будущему учителю реконструировать ход принятия решений, оценивать эффективность использованных стратегий, выявлять причины затруднений и проектировать альтернативные способы действий. На основе теоретического анализа выделены пять функций рефлексивного дебрифинга и предложена последовательность «реконструкция – мониторинг – причинный анализ – стратегическое перепланирование – перенос». Показано, что такой подход позволяет преобразовать педагогическую практику и симуляционные занятия из накопления опыта в процесс осознанного профессионального учения.

Ключевые слова: рефлексивный дебрифинг, метакогнитивная деятельность, будущий учитель, метакогнитивный мониторинг, саморегуляция, педагогический опыт, рефлексия, стратегическое планирование, перенос.

DEVELOPING FUTURE TEACHERS’ METACOGNITIVE ACTIVITY THROUGH REFLECTIVE DEBRIEFING

Abstract. The article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing future teachers’ metacognitive activity through reflective debriefing. Metacognitive activity is interpreted as an integrative professional capacity that enables individuals to become aware of, plan, monitor, regulate, and evaluate their own cognitive and professional actions. Reflective debriefing is substantiated as a structured post-activity analysis that helps preservice teachers reconstruct their decision-making processes, evaluate the effectiveness of strategies used, identify causes of difficulties, and design alternative courses of action for future situations. Based on theoretical analysis, five functions of reflective debriefing in metacognitive development are identified, and a sequence of “reconstruction – monitoring – causal analysis – strategic replanning – transfer” is proposed. The approach can transform teaching practice and simulation-based activities from mere accumulation of experience into a process of conscious professional learning.

Keywords: reflective debriefing, metacognitive activity, future teacher, metacognitive monitoring, self-regulation, pedagogical experience, reflection, strategic planning, transfer.

Bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash faqat metodik bilim va pedagogik texnikalarni o‘zlashtirish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy pedagog o‘zining qanday fikrlayotgani, qaysi dalillarga tayangan holda qaror qabul qilayotgani, tanlangan strategiya nima sababdan ishlagani yoki ishlamagani hamda keyingi vaziyatda faoliyatini qanday o‘zgartirishi lozimligini anglay olishi zarur. Bunday qobiliyat metakognitiv faoliyatning mazmunini tashkil etadi. Metakognitsiya tushunchasi J.Flavell tomonidan shaxsning o‘z kognitiv jarayonlari haqidagi bilimi va ularni nazorat qilishi bilan bog‘liq hodisa sifatida ilmiy muomalaga kiritilgan [1]. Keyingi tadqiqotlarda metakognitiv bilim va kognitiv jarayonlarni tartibga solish metakognitsiyaning o‘zaro bog‘liq ikki tayanch qatlami sifatida qaraldi [2].

O‘qituvchilik kasbida metakognitiv faoliyat alohida ahamiyatga ega, chunki pedagogik vaziyatlar oldindan to‘liq algoritmlashtirilmaydi. Dars davomida o‘qituvchi o‘quvchilarning reaksiyasini kuzatadi, o‘z rejasini moslashtiradi, tushuntirish usulini o‘zgartiradi, xatolarni aniqlaydi va tezkor qaror qabul qiladi. Demak, professional harakat sifati ko‘p jihatdan pedagogning o‘z fikrlash jarayonini monitoring qilish va boshqarish qobiliyatiga bog‘liq. Biroq pedagogik amaliyotning o‘zi avtomatik ravishda metakognitiv rivojlanishga olib kelmaydi. Tajriba maqsadli tahlil qilinmasa, talaba bir xil harakatlarni takrorlashi yoki muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik sabablarini yuzaki izohlashi mumkin. Shu nuqtayi nazardan reflektiv debriefing pedagogik tajribani metakognitiv o‘rganish resursiga aylantiruvchi vosita sifatida muhimdir. Debriefing faoliyat yoki simulyatsiyadan keyingi oddiy suhbat emas, balki voqeani rekonstruksiya qilish, qarorlar mantig‘ini ochish, strategiyalarni tekshirish va kelgusi harakatni qayta rejalashtirishga yo‘naltirilgan strukturali reflektiv jarayondir [8; 9]. Maqolaning maqsadi reflektiv debriefing asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash va uning funksional mexanizmlarini tizimlashtirishdan iborat.

Metakognitsiya bo‘yicha nazariy yondashuvlar ushbu hodisani o‘z bilish faoliyati haqidagi bilim, jarayonni kuzatish va zarurat tug‘ilganda uni boshqarish birligi sifatida talqin qiladi. G.Schraw va R.Dennison metakognitiv anglanganlikni “cognition knowledge” va “cognition regulation” bloklariga ajratib, ikkinchi blok tarkibida rejalashtirish, axborotni boshqarish, monitoring, xatolarni tuzatish va baholash jarayonlarini ko‘rsatgan [2]. M.Veenman, B.Van Hout-Wolters va P.Afflerbach esa metakognitiv ko‘nikmalarni faqat deklarativ bilim bilan

tenglashtirmasdan, ularni real vazifani bajarish jarayonidagi tartibga soluvchi faoliyat sifatida o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi [3]. Metakognitiv faoliyat o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganish bilan uzviy aloqador. B. Zimmerman o‘z-o‘zini boshqaruvchi o‘quvchini maqsad qo‘yish, strategiya tanlash, faoliyatni kuzatish va natijani baholash jarayonlarida faol subyekt sifatida tavsiflaydi [4]. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun bu jarayon faqat akademik topshiriqlar doirasida emas, balki darsni rejalash, o‘quvchi xatti-harakatlarini talqin qilish, pedagogik ta’sir usulini tanlash va natijani tahlil qilishda ham namoyon bo‘ladi. D.Schönning “reflection-in-action” va “reflection-on-action” g‘oyalari professional mutaxassis o‘z faoliyati davomida ham, faoliyatdan keyin ham tafakkurini qayta ko‘rib chiqishini ko‘rsatadi [5]. D.Kolbning tajribaviy o‘rganish sikli esa konkret tajribadan refleksiv kuzatish, konseptuallashtirish va yangi sinovga o‘tish mantiqini asoslaydi [6].

O‘qituvchi tayyorlashdagi zamonaviy simulyatsion tadqiqotlar ham refleksiya va debriefingning kasbiy o‘rganishdagi rolini ko‘rsatmoqda. H.Flavian va O.Levin preservice teacherlar bilan olib borgan tadqiqotida simulyatsion tajriba, yozma refleksiya va tengdoshlar fikri bo‘lajak o‘qituvchilarning professional o‘zligini anglashiga hamda kelgusi vaziyatlarga tayyorgarligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini qayd etgan [10]. O.Levin, R.Frei-Landau va C.Goldberg o‘qituvchi ta’limida simulyatsion o‘rganish natijalarini o‘lchash vositasini ishlab chiqib, kommunikativ, hamkorlikka doir va emotsional o‘zini anglash kabi natijalarni aniqlagan [11]. K.Pytash va D.Morgan esa debriefing suhbatlari bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik bilimni hamkorlikda qurishi va keyingi o‘qitish qarorlarini takomillashtirishida vosita bo‘lishini ko‘rsatgan [12]. Mazkur maqolada nazariy manbalarni qiyosiy tahlil qilish, konseptual umumlashtirish va funksional modellashirish usullaridan foydalanildi.

Nazariy tahlil refleksiv debriefing bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv faoliyatiga bir vaqtning o‘zida bir necha yo‘nalishda ta’sir qilishini ko‘rsatdi. Birinchidan, u metakognitiv anglanganlikni kuchaytiradi. Talaba “nima qildim?” degan savoldan “nima asosida shunday qaror qildim?” savoliga o‘tadi. Bu o‘z fikrlash jarayonining yashirin taxminlari, stereotiplari va tanlov mezonlarini ko‘rishga imkon beradi. Ikkinchidan, debriefing metakognitiv monitoringni rivojlantiradi. Talaba reja bilan real natija o‘rtasidagi tafovutni, qaysi nuqtada strategiya samarasiz bo‘lganini va qanday signalni o‘z vaqtida payqamaganini aniqlaydi.

Uchinchidan, refleksiv debriefing sababiy tahlil va xatoni diagnostika qilish funksiyasini bajaradi. Pedagogik vaziyatda muvaffaqiyatsizlikni faqat o‘quvchi, vaqt yoki sharoit bilan izohlash o‘rniga talaba o‘z qarorining mantiqini tahlil qiladi. To‘rtinchidan, u strategik qayta rejalashni rag‘batlantiradi: talaba muqobil tushuntirish, savol berish, guruhni boshqarish yoki baholash strategiyasini ishlab chiqadi. Beshinchidan, debriefing metakognitiv transferni ta’minlaydi, ya’ni bitta vaziyatdan chiqarilgan xulosa yangi pedagogik vaziyatlarda qo‘llash mumkin bo‘lgan umumlashgan tamoyilga aylantiriladi.

1-jadval.

Refleksiv debriefing asosida metakognitiv faoliyatni rivojlantirishning funksional modeli

Bosqich	Metakognitiv savol	Yetakchi amal	Kutiladigan natija
Rekonstruksiya	Men nima qildim va nimani ko‘zladim?	Harakat va qaror ketma-ketligini tiklash	Metakognitiv anglanganlik
Monitoring	Qaysi nuqtada reja va natija farq qildi?	Signal, xato va tafovutlarni aniqlash	O‘z faoliyatini kuzatish

28.09.2026

Bosqich	Metakognitiv savol	Yetakchi amal	Kutiladigan natija
Sababiy tahlil	Nega bunday natija yuz berdi?	Taxmin, sabab va dalillarni tekshirish	Xatoni diagnostika qilish
Strategik qayta rejalash	Boshqacha qanday yo‘l tutish mumkin?	Muqobil strategiya ishlab chiqish	Metakognitiv tartibga solish
Transfer	Bu xulosani qayerda qo‘llayman?	Umumlashtirish va yangi vaziyatga ko‘chirish	Mustaqil kasbiy o‘rganish

Taklif etilayotgan modelda debriefingning mazmuni faqat hissiy taassurot almashish bilan cheklanmaydi. Fasilitator savollari talabaning o‘z kognitiv va pedagogik faoliyatiga “yuqoridan qarashi”ni ta’minlaydi. Masalan, “Nima uchun aynan shu usulni tanladingiz?”, “Qaysi belgi strategiyani o‘zgartirish zarurligini ko‘rsatdi?”, “Sizning dastlabki taxminingiz qaysi dalil bilan tasdiqlandi yoki rad etildi?”, “Keyingi vaziyatda qarorni qaysi mezon asosida o‘zgartirasiz?” kabi savollar metakognitiv monitoring va tartibga solishni bevosita faollashtiradi. Metakognitiv faoliyatni rivojlantirish natijasini baholashda faqat talabaning o‘z fikriga tayangan so‘rovnomalar yetarli emas. Metakognitiv bilimni aniqlash uchun refleksiv savollar va o‘zini baholash vositalari foydali bo‘lsa-da, monitoring va tartibga solish real faoliyatdagi dalillar bilan tasdiqlanishi kerak. Shu sababli debriefing protokollari, video asosida qayta tahlil, darsdan oldingi va keyingi rejalarning qiyosi, strategiya o‘zgarishining asoslanishi, xato bo‘yicha o‘zini tushuntirish hamda transfer topshiriqlarini birlashtirgan ko‘p metodli diagnostika maqsadga muvofiq. Bu yondashuv metakognitiv faoliyatning deklarativ va protsessual qatlamlarini farqlash imkonini beradi.

2-jadval.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv faoliyatini baholash mezonlari

Mezon	Asosiy indikator	Debriefingdagi dalil	Baholash vositasi
Metakognitiv bilim	O‘z kuchli va zaif strategiyalarini anglash	Tanlov sababini tushuntiradi	Refleksiv savolnoma, suhbat
Rejalashtirish	Maqsad va strategiyani oldindan belgilash	Keyingi faoliyat uchun aniq reja tuzadi	Dars rejasi, rejalash protokoli
Monitoring	Jarayon paytida tafovut va signalni payqash	Qaysi nuqtada strategiya ishlamaganini ko‘rsatadi	Video-tahlil, kuzatuv varaqasi
Tartibga solish	Strategiyani dalil asosida o‘zgartirish	Muqobil harakatni asoslaydi	Debriefing protokoli, case-topshiriq
Baholash va transfer	Natijani mezon asosida baholash va umumlashtirish	Xulosani yangi vaziyatga ko‘chiradi	Transfer topshirig‘i, refleksiv esse

Mazkur mezonlar debriefingni faqat yakuniy muhokama sifatida emas, balki diagnostik va rivojlantiruvchi jarayon sifatida tashkil etishga imkon beradi. Masalan, talaba xatoni to‘g‘ri nomlashi hali metakognitiv tartibga solish shakllanganini anglatmaydi; u xatoga olib kelgan qaror zanjirini ochishi, muqobil strategiyani tanlashi va keyingi vaziyatda uni qo‘llash rejasini

ishlab chiqishi lozim. Shuning uchun baholashda yakuniy javobdan ko‘ra fikrlash jarayonining o‘zgarishi va strategik moslashuv dinamikasi muhimroq ko‘rsatkich sifatida qaraladi.

Refleksiv debriefing va metakognitiv faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilish ikki muhim xulosaga olib keladi. Birinchidan, debriefing metakognitsiyani mavhum “o‘zini anglash” darajasidan konkret kasbiy faoliyatga ko‘chiradi. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘zining umumiy fikrlash uslubi haqida emas, aynan pedagogik vaziyatda maqsad qo‘yishi, axborotni qayta ishlashi, qaror qabul qilishi va faoliyatini o‘zgartirishi haqida fikr yuritadi. Shu sababli refleksiv debriefing pedagogik metakognitsiyani rivojlantirishning kontekstual mexanizmi sifatida qaralishi mumkin.

Ikkinchidan, debriefing metakognitiv bilim bilan metakognitiv tartibga solish o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaradi. Talaba “men tezkor savol-javob usulidan ko‘p foydalanaman” deb bilishi hali o‘z-o‘zini boshqarish emas. U qachon bu strategiya ishlayotganini payqashi, nima uchun ishlayotganini tahlil qilishi va boshqa strategiyaga o‘tishni rejalashtirishi kerak. Aynan monitoring – baholash – qayta rejalash zanjiri metakognitiv faoliyatning amaliy ko‘rinishini beradi [2; 3; 4]. Biroq debriefingni avtomatik ravishda samarali metod deb qabul qilish mumkin emas. Agar muhokama faqat “nima yaxshi bo‘ldi?” va “nima yomon bo‘ldi?” kabi umumiy savollarga qurilsa, u yuzaki refleksiyadan nariga o‘tmaydi. Shuningdek, fasilitatorning hukmron bahosi talabaning metakognitiv mustaqilligini pasaytirishi mumkin. Debriefingda tayyor xulosani aytib berish emas, talabaning o‘z qarorlarini dalillar bilan asoslashiga sharoit yaratish muhim. Bu jihat debriefingning rivojlantiruvchi funksiyasini baholashda asosiy metodik mezon bo‘lishi kerak.

O‘qituvchi tayyorlash dasturlarida refleksiv debriefing pedagogik amaliyot, mikroo‘qitish, simulyatsion mashg‘ulot, case-study va videokuzatuv bilan integratsiya qilinishi mumkin. Metakognitiv rivojlanishni baholashda esa faqat o‘z-o‘zini baholash so‘rovnomalari bilan cheklanmasdan, refleksiv protokollar, “think-aloud” elementlari, darsdan oldingi va keyingi rejalarning qiyosi, strategiyani o‘zgartirish dalillari va transfer topshiriqlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Shunday yondashuv metakognitiv faoliyatning deklarativ emas, amaliy-regulyativ tabiatini aniqlash imkonini beradi.

Refleksiv debriefingni o‘quv dasturiga bosqichma-bosqich kiritish ham muhim. Dastlabki bosqichda fasilitator savollar ketma-ketligini qat‘iyoq boshqaradi va talabaning e‘tiborini fakt, qaror va dalil o‘rtasidagi bog‘lanishga yo‘naltiradi. Keyingi bosqichda savollar qisqartirilib, talaba o‘z debriefing protokolini mustaqil tuzadi, tengdoshining faoliyatiga dalil asosida fikr bildiradi va o‘z strategiyasini qayta rejalashtiradi. Yakuniy bosqichda esa debriefing tashqi boshqaruvdan ichki metakognitiv dialogga aylanishi kerak. Bunda talabadan nafaqat o‘tgan vaziyatni tahlil qilish, balki kelajakdagi pedagogik muammoni oldindan ko‘ra bilish, ehtimoliy xatolarni prognoz qilish va monitoring mezonlarini avvaldan belgilash talab etiladi. Bu ketma-ketlik metakognitiv mustaqillikni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, debriefingning mazmuni pedagogik vazifaning turiga moslashtirilishi lozim. Sinfni boshqarish vaziyatida monitoring o‘quvchilar reaksiyasi va vaqt taqsimotiga, tushuntirish jarayonida esa tushunish belgilariga, baholash vaziyatida mezonlarning aniqligi va teskari aloqaga qaratiladi. Demak, metakognitiv faoliyat umumiy regulyativ tuzilishga ega bo‘lsa-da, uning namoyon bo‘lishi kasbiy vazifa kontekstiga bog‘liq. Shu bois o‘qituvchi tayyorlashda bir xil refleksiv savollarni barcha vaziyatga mexanik ko‘chirish emas, balki vazifaga xos metakognitiv signal va mezonlarni ajratish zarur. Bu yondashuv refleksiv debriefingni mazmunan boyitadi va bo‘lajak o‘qituvchining o‘z fikrlashini pedagogik kontekstda boshqarish kompetentligini kuchaytiradi.

Refleksiv debriefing bo‘lajak o‘qituvchilarning metakognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun nazariy va metodik jihatdan istiqbolli vositadir. Uning asosiy pedagogik imkoniyati tajribadan keyingi mulohazani maqsadli metakognitiv boshqaruv jarayoniga aylantirishidir. Debriefing orqali talaba o‘z harakatlarini rekonstruksiya qiladi, qarorlarini monitoring qiladi, xato va muvaffaqiyat sabablarini tahlil etadi, strategiyasini qayta rejalashtiradi va olingan xulosalarni yangi pedagogik vaziyatlarga ko‘chiradi. Tahlil natijasida refleksiv debriefingning metakognitiv anglanganlik, monitoring, sababiy diagnostika, strategik tartibga solish va transfer funksiyalari ajratildi. Ularni samarali ro‘yobga chiqarish uchun psixologik xavfsiz muhit, dalillarga tayangan refleksiya, fasilitativ savollar, o‘zini tushuntirish, tengdosh fikri va transfer topshiriqlarining uyg‘unligi zarur. Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda taklif etilgan modelning pedagogik amaliyot va simulyatsion mashg‘ulotlarda samaradorligini tajriba-sinov orqali tekshirish, metakognitiv faoliyatning mezon va indikatorlarini ishlab chiqish hamda uning kasbiy qaror sifati bilan bog‘liqligini statistik jihatdan baholash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // *American Psychologist*. – 1979.
2. Schraw G., Dennison R.S. Assessing metacognitive awareness // *Contemporary Educational Psychology*. – 1994.
3. Veenman M.V.J., Van Hout-Wolters B.H.A.M., Afflerbach P. Metacognition and learning: Conceptual and methodological considerations // *Metacognition and Learning*. – 2006.
4. Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // *Theory Into Practice*. – 2002.
5. Schön D.A. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.
6. Kolb D.A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. – 256 p.
7. Korthagen F.A.J., Kessels J.P.A.M. Linking theory and practice: Changing the pedagogy of teacher education // *Educational Researcher*. – 1999.
8. Fanning R.M., Gaba D.M. The role of debriefing in simulation-based learning // *Simulation in Healthcare*. – 2007.
9. Sawyer T., Eppich W., Brett-Fleegler M., Grant V., Cheng A. More than one way to debrief: A critical review of healthcare simulation debriefing methods // *Simulation in Healthcare*. – 2016.
10. Flavian H., Levin O. Using simulation-based learning to inform preservice teachers’ professional development // *Teaching Education*. – 2024.
11. Levin O., Frei-Landau R., Goldberg C. Development and validation of a scale to measure the simulation-based learning outcomes in teacher education // *Frontiers in Education*. – 2023.
12. Pytash K.E., Morgan D.N. Debriefing conversations as a vehicle for English language arts preservice teachers’ co-construction of pedagogical knowledge // *Teaching and Teacher Education*. – 2025.